Урок. Стилістичні можливості морфем і словотвору

Комбінований урок засвоєння нових знань і формування вмінь · 45 хв

Проблемне питання уроку: Чому слова з тим самим коренем і тим самим значенням звучать то ніжно, то грубо, то науково, і як вибрати доречне слово?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень/учениця називає суфікси, що надають слову емоційного забарвлення, і суфікси книжного забарвлення. • Учень/учениця записує приклади слів із стилістично забарвленими префіксами та складних слів. • Учень/учениця називає стилі мовлення, для яких характерні ці засоби словотвору.	• Учень/учениця знаходить у тексті слова зі стилістично забарвленими морфемами й пояснює їхню роль. • Учень/учениця визначає за словотворчим засобом, до якого стилю належить текст. • Учень/учениця знаходить у реченні нагромадження спільнокореневих слів і виправляє його.	• Учень/учениця усвідомлює, що доречний вибір слова є ознакою мовної культури. • Учень/учениця цінує багатство пестливих слів української мови, витворених народом.

Базові поняття і терміни

морфема, суфікс, префікс, стилістичне забарвлення, експресивність, складні слова, тавтологія.

Форми роботи

- фронтальна бесіда й мозковий штурм
- робота з текстом підручника
- робота в парах із заповненням таблиці
- спостереження за прикладами
- редагування речень

Обладнання та реактиви

- підручник Заболотного, 10 клас, § 9
- слайди з таблицею «Стилістичне забарвлення суфіксів» та прикладами речень
- роздруковані картки зі словами для закріплення
- тлумачний словник української мови для перевірки значення слів мозочок і шлуночок

Демонстрації

- Таблиця «Стилістичне забарвлення суфіксів» на слайді — які суфікси творять книжні абстрактні слова, а які емоційно забарвлені слова
- Ряди вітер, вітерець, вітрище і далеко, далеко-далеко, далеченько, далекувато на дошці — однаковий корінь і значення, але різне забарвлення
- Речення Притайлося все, пополохалось і У літописах прадавніх справедливості немає на слайді — повтор префікса по- і значення префікса пра-
- Уривок «Зустріч» і уривок «Плавальний міхур» поруч на слайді — у художньому тексті багато емоційних суфіксів, у науковому їх немає

Міжпредметні зв'язки

- Українська література — аналіз словотворчих засобів в уривках С. Васильченка і Л. Костенко
- Біологія — науковий текст про плавальний міхур і терміни мозочок, шлуночок

Місце уроку в темі

Попередній урок: На попередньому уроці учні опрацювали способи словотворення та орфограми в префіксах і суфіксах.

Наступний урок: На наступному уроці учні узагальнять матеріал розділу «Будова слова. Стилістика» і виконають тест для самоперевірки.

Безпека

- Під час роботи в парах учні залишаються на місцях і не пересуваються класом, щоб не створювати тисняви між рядами.
- Смартфони використовують лише для перевірки слова в онлайн-словнику, який назвав учитель, а після перевірки кладуть екраном донизу.
- Картки й аркуші для таблиці передають по ряду, а не кидають через клас.
- Слайди показують на екрані, учні не підходять до проєктора й кабелів.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв

2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент 1 хв

Учитель: Вітається з класом, перевіряє готовність до уроку, оголошує тему й план роботи.

Учні: Вітаються, готують зошити й підручники, записують тему.

Учитель називає тему «Стилістичні можливості морфем і словотвору» та нагадує, що кожен відповідатиме письмово.

Актуалізація 5 хв

Учитель: Проводить мозковий штурм і по черзі ставить запитання, а після кожного дає 30 секунд на відповідь.

Учні: Кожен записує в зошиті відповідь одним рядком, потім звіряє її з відповіддю, яку озвучує клас.

Запитання 1. Як називається найменша неподільна значуща частина слова? Очікувана відповідь. Морфема, до неї належать корінь, префікс, суфікс і закінчення. Запитання 2. Назвіть способи словотворення. Очікувана відповідь. Суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний, безафіксний. Запитання 3. Яким способом утворено слово «тенісний»? Очікувана відповідь. Суфіксальним, бо до слова теніс додано суфікс -н-. Запитання 4. Назвіть морфеми слова «рідненький». Очікувана відповідь. Корінь рідн-, суфікс -еньк-, закінчення -ий. Запитання 5. Яка морфема в слові «прадавній» вказує на давність? Очікувана відповідь. Префікс пра-.

Мотивація 3 хв

Учитель: Показує на слайді три приклади з протиріччям, ставить проблемне питання та просить записати його в зошит.

Учні: Читають приклади, висловлюють перші здогади, записують проблемне питання.

Приклад 1. Вітер, вітерець і вітрище мають однаковий корінь і значення, а звучать по-різному. Приклад 2. Слово мозок у загальному вжитку має пестливу форму мозочок, а в анатомії мозочок є науковим терміном без жодної пестливості. Приклад 3. У гумористичному листі читаємо «Ремонтик обійдеться нам в одну тисячку», і ці зменшені слова викликають усмішку, хоча йдеться про гроші. Проблемне питання уроку. Чому слова з тим самим коренем і тим самим значенням звучать то ніжно, то грубо, то науково, і як вибрати доречне слово? Очікувана відповідь на мотивації. Різницю створюють афікси, тобто суфікси й префікси, а також спосіб словотворення, і саме це вивчимо на уроці.

Вивчення нового 21 хв

Учитель: Організовує три активності по 7 хвилин, показує демонстрації поруч із тим, що вони пояснюють, і підсумовує кожну активність.

Учні: Працюють із текстом підручника, заповнюють таблицю в парах, спостерігають за прикладами й складають алгоритм аналізу слова.

Активність 1. Суфікси (7 хв). Робота з текстом підручника, § 9, с. 78–79 (Заболотний, с. 78–79). Демонстрація 2 на дошці. Запитання. Порівняйте речення обох колонок вправи 133 і скажіть, у яких словах виразність вища і як їх утворено. Очікувана відповідь. Виразніші слова рясненький, дощичок, лісище, близько-близько, бо вони мають емоційні суфікси або повторення слова. Показ демонстрації 1. Учні в парах заповнюють таблицю із трьох колонок. У колонці «Суфікси» записують -ість, -ств(о), -анн(я), -енн(я), -ізм; -альн-, -арн-, -ичн-; -еньк-, -очок, -ик, -ищ-. У колонці «Значення» записують абстрактне узагальнювальне значення для перших двох груп і пестливість, здрібнілість, зневагу чи згрубілість для третьої. У колонці «Стилі» записують науковий, офіційно-діловий і публіцистичний для книжних суфіксів, а для емоційних художній і розмовний. Приклади слів громадськість, людство, реалізм, соціальний, гуманітарний, історичний, рідненький, гайочок, котище. Продукт активності. Заповнена таблиця суфіксів. Активність 2. Префікси і складні слова (7 хв). Робота з текстом підручника, § 9, с. 79–80 (Заболотний, с. 79–80), доповнено прикладами з додаткових джерел (Ворон, Солопенко, с. 198–199). Демонстрація 3. Запитання. Яку роль відіграють префікси по-, пра-, не- та складні слова? Очікувана відповідь. Повторення префікса по- підсилює експресію й тривалість дії, наприклад у реченні Притайлося все, пополохалось (М. Стельмах). Префікс пра- вказує на давність і надає урочистості, як у слові прадавній. Префікс не- в слові нездара передає зневажливий відтінок. Іншомовний префікс ультра- в слові ультразвук характерний для наукового стилю (Ворон, Солопенко, с. 198–199). Складні слова гідроканал і кіловат-година є термінами, а ясний-найясний, сонцесяйний, зловорожий виражають емоційні відтінки в художньому стилі. Продукт активності. Друга частина таблиці з префіксами й складними словами. Активність 3. Спостереження й алгоритм (7 хв). За ці 7 хвилин учні лише порівнюють два уривки й складають алгоритм, а тавтологію вчитель коротко показує без окремого завдання. Демонстрація 4. Запитання. Що спільного й відмінного в словотворчих засобах двох уривків? Очікувана відповідь. У художньому уривку є слова діточки, гостинчик, ластів'ята з емоційними суфіксами, а в науковому вживаються книжні слова й терміни без пестливості. Наукова мова зазвичай уникає суфіксів -ок, -очок, а слова мозочок і шлуночок стали анатомічними термінами (Заболотний, с. 83). Важливе застереження. Повторення спільнокореневих слів, тавтологія, переобтяжує текст, але письменники використовують її як прийом, наприклад шепотом шепоче (Караман, с. 136). Типова помилка. Нагромадження віддієслівних іменників і спільнокореневих слів у діловому мовленні. Окремих винятків із правила підручник не подає, важлива лише доречність слова в стилі. Продукт активності. Алгоритм із чотирьох кроків. Крок 1 знайти слово зі стилістично забарвленою морфемою. Крок 2 назвати морфему й її значення. Крок 3 визначити відтінок, тобто пестливість, зневагу, урочистість чи книжність. Крок 4 співвіднести слово зі стилем і перевірити, чи воно доречне.

Закріплення 9 хв

Учитель: Роздає картки із завданнями, організовує спочатку індивідуальну роботу над першими двома завданнями, потім перевірку в парах.

Учні: Виконують чотири завдання, перевіряють їх у парах, обговорюють розбіжності.

Рефлексія 4 хв

Учитель: Пропонує прийом «Мікрофон» і просить письмово відповісти на проблемне питання, решту обговорює усно.

Учні: Письмово відповідають на проблемне питання, усно продовжують речення за зразком вчителя.

Домашнє завдання 2 хв

Учитель: Коротко пояснює, що саме треба виконати, і відповідає на запитання.

Учні: Записують домашнє завдання в щоденники.

Завдання для закріплення

1. Із поданих слів випишіть ті, у яких суфікс надає емоційного забарвлення, і назвіть стилі, для яких вони характерні. Слова для аналізу. рідненький, громадськість, гайочок, соціальний, людство, котище.

Відповідь: Емоційно забарвлені слова рідненький (суфікс -еньк-), гайочок (суфікс -очок) і котище (суфікс -ищ-). Вони характерні для художнього й розмовного стилів. Слова громадськість, соціальний і людство мають книжні суфікси -ість, -альн-, -ств- і характерні для наукового, офіційно-ділового та публіцистичного стилів.

2. Розподіліть слова на дві групи за стилем, науковий чи художній, і визначте суфікс у кожному слові. Слова для аналізу. становлення, тонісінький, посередництво, вовчище, дійсність, гостинчик.

Відповідь: Для наукового мовлення характерні становлення (суфікс -енн-), посередництво (суфікс -ств-) і дійсність (суфікс -ість). Для художнього мовлення характерні тонісінький (суфікс -ісіньк-), вовчище (суфікс -ищ-) і гостинчик (зменшувально-пестливий суфікс).

3. Поясніть стилістичну роль префіксів у реченнях Попочекали ми, поки на обрії з’явилися качки і У літописах прадавніх справедливості немає.

Відповідь: Повторення префікса по- у слові попочекали вказує на тривалість дії й надає мовленню експресії. Префікс пра- у слові прадавніх вказує на давність і надає відтінку урочистості, таке слово вживають у художньому стилі.

4. Відредагуйте речення, усунувши нагромадження віддієслівних іменників. З метою забезпечення дотримання учнями правил дорожнього руху започатковано проведення зустрічей із працівниками патрульної поліції.

Відповідь: У реченні нагромаджено віддієслівні іменники забезпечення, дотримання, проведення. Відредаговане речення. Щоб учні дотримувалися правил дорожнього руху, розпочали зустрічі з працівниками патрульної поліції.

Диференціація

Сильним: Перепишіть рядок Ремонтик обійдеться нам в одну тисячку, замінивши емоційно забарвлені слова нейтральними, і поясніть, що втрачає текст. Очікувана відповідь. Ремонт обійдеться нам в одну тисячу. Текст втрачає гумористичний тон, бо зменшувальні суфікси при діловому слові створювали комічний ефект.

Підтримка: Зразок на слові вітер. Від нього утворено вітерець, де суфікс -ець- надає ніжності, і вітрище, де суфікс -ищ- надає згрубілості. За цим зразком утворіть від слова вовк слово з відтінком ніжності й слово з відтінком згрубілості та назвіть суфікси. Очікувана відповідь. Вовчик із суфіксом -ик- і вовчище з суфіксом -ищ-.

Домашнє завдання

Базове: Опрацювати § 9 (с. 78–80) і виконати вправи 137 та 139 із підручника.

За вибором: Виконати вправу 146 (текст у науковому або публіцистичному стилі, 6–8 речень) або вправу 144 за вибором варіанта А чи Б.

Рефлексія

Прийом «Мікрофон». Спочатку письмово (1 хв) кожен записує відповідь на проблемне питання уроку. Очікувана відповідь. Різницю в забарвленні слів з однаковим коренем створюють суфікси, префікси та складання слів, а доречність залежить від стилю мовлення. Далі усно (3 хв) кілька учнів продовжують фразу «Сьогодні я зрозумів (зрозуміла), що...», а решта класу додає свої приклади.

Джерела:

- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 77, 78
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 78
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 78, 79
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 79
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 79, 80
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 80, 81
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 81
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 81, 82
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 82, 83
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 83, 84
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 84
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 84, 85
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 85, 86
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 86
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 86, 87